

<https://doi.org/10.15407/np.74.223>

УДК 341.16:001ЮНЕСКО:021(100)-048.38“1945/...”

Лілія Прокопенко,

кандидат історичних наук, доцент, головний бібліотекар,
Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого
вул. Грушевського, 1, 01001, м. Київ, Україна
e-mail: prokopenko888888@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0531-6111>

МІЖНАРОДНІ ІНІЦІАТИВИ ЮНЕСКО З ВІДНОВЛЕННЯ БІБЛІОТЕК ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Мета статті – вивчити зміст міжнародних ініціатив ЮНЕСКО з повоєнного відновлення бібліотек, реалізованих після Другої світової війни, визначити їх внесок у розвиток бібліотечної справи та підтримку суспільства після війни. *Методи дослідження* базуються на загальнонаукових принципах історизму, цілісності, об'єктивності, наступності, системного, міждисциплінарного та інформаційного підходів. Досягнення мети здійснювалося за допомогою системи загальнонаукових та спеціальних методів: теоретичних (аналіз, синтез, абстрагування, пояснення, узагальнення), емпіричних (опис, порівняння, спостереження), історико-порівняльного, проблемно-хронологічного, виявлення та аналізу джерел та ін. *Наукова новизна*. Досліджено зміст та впровадження міжнародних ініціатив ЮНЕСКО з повоєнного відновлення бібліотек, реалізованих після Другої світової війни, визначено їх внесок у розвиток бібліотечної справи та підтримку суспільства після війни. *Висновки*. Після Другої світової війни, яка мала величезні руйнівні наслідки для бібліотечної справи у багатьох країнах, більшість ініціатив були спрямовані на відновлення бібліотек у Європі та Азії. Міжнародні ініціативи ЮНЕСКО з повоєнного відновлення бібліотек були орієнтовані на досягнення таких основних завдань: усунути обмеження на вільне переміщення публікацій та інформації через кордони; полегшити глобальне поширення видань, тиражі яких у роки війни істотно зменшилися; створити форуми, за допомогою яких бібліотекарі могли б співпрацювати для промоції культури та знань. Колективні зусилля світової спільноти щодо опору руйнуванню культурної та інтелектуальної спадщини, втілені у повоєнних ініціативах ЮНЕСКО, є наочним уроком для сучасного

© Л. Прокопенко, 2025

повоєнного управління стихійними лихами і демонстрацією того, як переосмислення, поліпшення і розширення довоєнних систем створили умови для розвитку нових, на які бібліотеки в різних країнах світу покладаються дотепер.

Ключові слова: історія бібліотечної справи за кордоном, бібліотеки і війна, бібліотеки після Другої світової війни, повоєнне відновлення бібліотек, Відділ бібліотек ЮНЕСКО, міжнародне бібліотечне співробітництво.

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі багато місць, де бібліотеки перебувають під загрозою. За даними Програми з вивчення конфліктів Університету Упсали (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*), після закінчення Другої світової війни відбулося понад 285 воєн та збройних конфліктів [27]. *Дослідження Міжнародного інституту стратегічних досліджень (International Institute for Strategic Studies, IISS)* засвідчило, що у 2023 р. тривали 183 регіональні та локальні військові конфлікти, що є найбільшою кількістю за останні три десятиліття [8]. Тож очевидно, що останніми роками разом із теоретичними та практичними напрацюваннями щодо врегулювання збройних конфліктів особливого статусу набули питання повоєнного розвитку та відновлення: «постконфліктна реконструкція перетворилася із “великого наративу” на “велику стратегію”» [14, р. 108]. Успішних повоєнних відновлень існує небагато. Серед них – план Маршалла для Європи, відновлення Японії після Другої світової війни та Балканських країн – після воєн 1991–2001 рр., окремі спроби реконструкції у Кувейті, Афганістані, Іраку тощо. Утім хід та наслідки воєнних дій у кожній країні мають свою специфіку, а тому, попри деяку можливу подібність, стратегію відновлення цих країн неможливо автоматично застосовувати в Україні [1]. Однак вивчення зарубіжного досвіду і стратегій має важливе значення для України. Успіхи і невдачі комплексних стратегій і окремих проєктів відновлення бібліотечної справи у різних країнах потребують уважного опрацювання. Це уможливить уникнення помилок у власній діяльності з післявоєнного відновлення суспільства загалом і бібліотечної справи зокрема. У цьому контексті актуалізується вивчення внеску ЮНЕСКО у відбудову бібліотек після Другої світової війни.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання нападів на бібліотеки під час Другої світової війни і втрат інтелектуальної спадщини, яка зберігалася в них, активно вивчаються в Україні і за кордоном. Зокрема, досліджуються фізичні втрати через пожежі, бомбардування, конфіскацію, цензуру, мародерство та масові розкрадання, лакуни у комплектуванні, пов'язані з ізоляцією країни, яка перешкоджає міжнародному обміну та купівлі нових видань, наслідки нестачі ресурсів для підтримки фондів та будівель у належному стані; негативні зміни у кадровому складі бібліотек тощо. Серед питань, які торкаються повоєнного відновлення, увагу дослідників привертають методи знищення, історія юридичних та практичних заходів щодо захисту бібліотек під час збройних конфліктів, зусилля щодо притягнення до відповідальності винних у нападах на бібліотеки, реакція міжнародної спільноти щодо таких культурних катастроф під час та після війни, визнання зв'язку між культурною спадщиною та правами людини тощо. Внесок ЮНЕСКО у повоєнну відбудову бібліотечної справи у різних країнах світу досліджували М. Інтратор [11–13], Е. Петерсен [20], К. Хасснер [7].

Ця стаття підготовлена за результатами дослідження «Бібліотеки в повоєнному суспільстві: зарубіжний досвід відновлення», проведеного у 2023 р. у Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого.

Мета статті – вивчити зміст міжнародних ініціатив ЮНЕСКО з повоєнного відновлення бібліотек, реалізованих після Другої світової війни, визначити їх внесок у розвиток бібліотечної справи та підтримку суспільства після війни.

Виклад основного матеріалу. Друга світова війна – глобальний збройний конфлікт, що тривав від 1 вересня 1939 р. до 2 вересня 1945 р. У війні брала участь 61 держава, військові дії велися на території 40 країн. Загальні людські втрати коливаються між 50 й 80 млн осіб, більшість із яких були громадянами СРСР та Китаю [10]. Ця війна відзначилася численними масовими вбивствами і злочинами проти людяності, стратегічними килимовими бомбардуваннями та єдиним в історії військовим застосуванням ядерної зброї. Це була наймасштабніша та найкривавіша війна в історії людства,

великий перелом XX ст., який докорінно змінив політичну карту і соціальну структуру світу.

Насичений трагічними подіями для людства шестирічний період Другої світової війни посідає особливе місце в історії бібліотек. Ця війна призвела до втрати величезної кількості книг, рукописів та інших бібліотечних ресурсів, до руйнування або пошкодження тисяч бібліотечних будівель. Специфіка нацистського ставлення до бібліотек полягає у тому, що вони сприймалися не лише «як об'єкт пограбування та наживи книжковими раритетами, а й як ідеологічні установи, що визначають свідомість народу та впливають на неї, а бібліотечні фонди, відповідно, розглядалися й з точки зору наукових досліджень національних, расових, політичних та соціально-економічних інституцій щодо окупованих територій» [2].

«Пам'ять світу: втрачена пам'ять», документ ЮНЕСКО про бібліотеки й архіви, знищені та пошкоджені у XX ст., фіксує випадки, коли бібліотекам було завдано серйозних збитків унаслідок умисних дій [9].

Ще під час війни союзні держави вживали заходів щодо надання допомоги тим країнам, які втратили велику частину бібліотек. У травневому випуску журналу Британської бібліотечної асоціації за 1945 р. зазначалося, що навіть незважаючи на те, що війна у Європі щойно закінчилася, «відновлення пронизує бібліотечну справу всього світу» [17, р. 87].

Після Другої світової війни потужною культурною силою, спрямованою на подолання фашистських та інших мілітаристських ідей та встановлення миру у всьому світі, стало ЮНЕСКО. Питанням вивчення наслідків війни для бібліотек та потреби у покращенні й розширенні бібліотечних послуг у всьому світі займався Відділ бібліотек.

У період між 1945 і 1950 р. було реалізовано ініціативи щодо постачання книг, наприклад, Міжнародний інформаційний центр для публікацій (*International clearing house for publications, ICHP*), і пов'язані з ним «Бюлетень ЮНЕСКО для бібліотек» (*“UNESCO bulletin for libraries”*) та програма Схема книжкових купонів ЮНЕСКО (*UNESCO's Book coupon scheme*). Задля сприяння вільному та відкритому доступу суспільства до бібліотек та інформації було

проведено літні школи для бібліотекарів і проголошено Маніфест ЮНЕСКО про публічну бібліотеку. Ці ініціативи мали позитивний вплив на реконструкцію та розвиток бібліотек, а також на розбудову життєво важливих мереж міжбібліотечного обміну та міжнародного співробітництва після Другої світової війни.

У ЮНЕСКО реконструкція «минулого» не розглядалася як самостійне завдання, мета відновлення бібліотек формулювалася в контексті перспектив модернізації, удосконалення та розвитку у тісному взаємозв'язку між невідкладними потребами та довгостроковими цілями. «Підхід полягав у тому, щоб створити таку необхідну дистанцію від війни, від політики розбіжностей та конфліктів, які підживлювали її руйнівність» [11, р. 8–9].

ЮНЕСКО визначило п'ять основних шляхів досягнення цієї мети: створення міжнародних мереж для зв'язку та обміну виданнями, випуск доступних та недорогих книг, пропаганда визнання права на інформацію та права на культуру як складових основних прав людини, покращення існуючих і створення нових сучасних публічних бібліотек та підготовка бібліотекарів [11, р. 16–17].

Основні завдання програм Відділу бібліотек ЮНЕСКО полягали у тому, щоб забезпечити поширення видань, які були недоступні у воєнний час, спробувати відновити або замінити вкрадені, конфісковані, знищені та іншим чином загублені, а також створити платформи, завдяки яким бібліотекарі в усьому світі могли б співпрацювати для розвитку культури, поширення знань та грамотності, підвищення рівня освіти, сприяти порозумінню між народами, незважаючи на існуючі ідеологічні розбіжності. Ключовим елементом цього бачення було розширення безкоштовного та відкритого доступу до сучасних публічних бібліотек.

На реалізацію цих завдань було засновано проєкт Міжнародний інформаційний центр для публікацій. У його рамках у перші повоєнні роки основна увага приділялася належній дієвій допомозі у комплектуванні фондів національних, університетських, публічних та інших бібліотек у тих країнах, які постраждали внаслідок воєнних дій. Війна стала причиною, через яку не функціонували лінії зв'язку та транспорту, були значно обмежені або взагалі відсутні можливості міжнародного книгообміну та професійних контактів. Як наслідок,

країни, на території яких відбувалися військові дії, особливо відставали у питаннях інформування користувачів бібліотек про нові наукові дослідження, винаходи, патенти та різні інші результати, яких було досягнуто та задокументовано у публікаціях під час війни в інших країнах [5]. Така ізоляція розглядалася як «потенційно найбільша безпосередня загроза відновленню і довгострокова загроза для бібліотек та освіти» [13, р. 133–134]. Ця прогалина у знаннях заважала здатності країн, які зачепила війна, відновлюватися відповідно до найостанніших науково-технічних, технологічних, промислових, культурних та інших досягнень і створювала гостру потребу в актуальній інформації. Програма ІСНР за кілька років істотно розширила базу джерел для поповнення бібліотечних фондів у багатьох країнах завдяки діяльності національних центрів обміну та надала можливість бібліотекарям самим робити запити на необхідні видання, як і поширювати власні ресурси. У такий спосіб Відділ бібліотек ЮНЕСКО став організатором та посередником у міжнародному обміні виданнями.

ІСНР функціонував як міжнародний транзитний центр, де видання зберігалися доти, доки на них не надходили запити від бібліотек. Однак у перші повоєнні роки національних центрів існувало небагато. Чимало з них перебували у країнах, які не входили на той момент до ЮНЕСКО, таких як Фінляндія, Японія, Португалія, СРСР та ін. ЮНЕСКО доводилося долати фізичні та ідеологічні бар'єри і ворожість, що істотно посилювалася в умовах розгортання холодної війни.

Станом на 31 грудня 1948 р., приблизно через рік від початку діяльності, ІСНР поширила 115 922 видання до спустошених війною бібліотек [11, р. 84–85].

Важливим аспектом реалізації проєкту ІСНР, згідно з Програмою реконструкції ЮНЕСКО, стало спрямування певних книг саме до тих бібліотек, які їх потребували. З цієї метою була створена та підтримувалась в актуальному стані платформа, націлена на інформування про діяльність проєкту ІСНР, розширення його охоплення та можливості поширення видань – спеціальне видання. «Бюлетень ІСНР» (“Bulletin ICHP”) вперше вийшов у листопаді 1946 р., а його наступник, «Бюлетень ЮНЕСКО для бібліотек», у квітні 1947 р.

Саме під такою назвою відоме перше періодичне видання ЮНЕСКО та перше насправді міжнародне бібліотечне видання. Завдяки цьому бюлетеню бібліотекарі всього світу отримали можливість дізнаватися про ті видання, які були опубліковані під час війни у ворожих країнах або на окупованих територіях, про періодику, яка більше не виходила, про доступні для придбання ресурси тощо.

У період реалізації проєкту ІСНР «Бюлетень ЮНЕСКО для бібліотек» виходив двома мовами – англійською та французькою. Короткий формат повідомлень допоміг бібліотекарям, які не володіли цими мовами, отримувати основні дані про видання, достатні для його ідентифікування та приймання рішення щодо необхідності придбання. Важливо, що «Бюлетень ЮНЕСКО для бібліотек» «надавався розореним війною бібліотекам безкоштовно» і прагнув функціонувати «поза політичним та комерційним впливом» [23, р. 2].

«Бюлетень ЮНЕСКО для бібліотек» став корисним інструментом у реалізації прагнення Відділу бібліотек забезпечити максимально широкий доступ до ІСНР та сприяв успіху проєкту, який підтверджували і статистичні дані щодо розповсюдження цього видання, і відгуки представників різних країн [4, р. 237; 13, р. 135]. Такі розділи «Бюлетеня», як «Потрібні публікації», «Обмін», «Безкоштовне розповсюдження» та «Видання для продажу» розширювалися з кожним наступним номером. Періодичне видання активно використовувалося як форум для спілкування та співпраці між бібліотеками всього світу. Так, дані свідчать, що на початку 1949 р. журнал став корисним бібліотекарям США, Китаю, Швейцарії, Франції, Бельгії, Великої Британії, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Греції, Нідерландів, Бразилії [13, р. 135].

Незабаром асортимент видань, на які був попит, почав істотно розширюватися: у доповнення до того, що було втрачено під час війни, бібліотекам була потрібна допомога у придбанні нових видань. У відповідь на цю потребу ЮНЕСКО запропонувала ще одну інновацію Відділу бібліотек – книжковий купон.

Програма Схема книжкових купонів ЮНЕСКО була започаткована в 1947 р. з метою передачі бібліотекам, закладам освіти й окремим особам тих держав-членів, які особливо сильно постраждали від лих Другої світової війни, іншими державами-членами видань, наукових

та навчальних матеріалів, яких ті гостро потребували, але які вони самі випускати не могли і не могли придбати їх за кордоном через відсутність конвертованої валюти [6, р. 2]. Програма одразу отримала позитивні відгуки від бібліотекарів різних країн, оскільки купони фактично забезпечили практичне вирішення багатьох бюрократичних питань і допомогли подолати різні перешкоди, які стримували післявоєнну книжкову торгівлю між країнами. Важливе значення також мав той факт, що купони давали змогу країнам-одержувачам самостійно обирати необхідні видання.

Восени 1949 р. ЮНЕСКО запровадила нову транспортну етикетку з написом «Будь-ласка, покваптесь з проходженням цього через митницю» (“Please hurry it through customs”), яку прикріплювали до упаковок з матеріалами, придбаними та надісланими з використанням книжкових купонів. Прагнучи оптимізувати процедуру митного контролю, ЮНЕСКО також звернулася до урядів держав, які брали участь у проєкті, зробити все можливе для полегшення ввезення посилок за купонами на книги до своїх країн. Доставка здійснювалася за трьома основними каналами: безкоштовна доставка за рахунок транспортних компаній, використання дипломатичної пошти та кошти зі скромного бюджету ЮНЕСКО. У сукупності все це сприяло тому, що книжкові купони мали великий успіх.

Купони на книги створили унікальну співпрацю між бібліотеками у всьому світі, гарантуючи, що гроші, витрачені бібліотеками в одній країні, принесуть безпосередню користь бібліотекам в іншій. Також для успіху купонів істотне значення мала ефективна реклама: замітки та оголошення про купони можна було знайти у більшості наукових, книготоргових та інших періодичних видань Великої Британії та США.

До березня 1951 р. обсяг продажів книжкових купонів ЮНЕСКО досяг 1 млн дол. США. Ще одним свідченням успіху програми стало те, що вона розширилася від книжкових купонів до подарункових, за допомогою яких покупці могли також купувати фільми, наукове, лабораторне та інше освітнє і дослідницьке обладнання. Менш як за два роки – до середини 1951 р. – у проєкті вже брала участь 21 країна [25, р. 30]. До програми регулярно приєднувалося дедалі більше країн: як ті, що пропонували книги, так і країни-покупці.

Спочатку задумані для допомоги бібліотекам та установам, купони швидко стали життєво важливим інструментом і для окремих осіб [13, р. 137].

Започаткована на експериментальній основі, ця програма регулярно відновлювалася аж до 1956 р., коли Генеральна конференція ЮНЕСКО остаточно вирішила внести її до постійних заходів організації. У період з 1949 р. до середини 1960-х років купони на суму понад 50 млн дол. США були використані більш ніж у 35 країнах.

Ця програма діє дотепер і надає державам-членам можливість купувати за свою національну неконвертовану валюту гарантовані ЮНЕСКО купони із зазначенням суми в доларах США. Зі свого боку ЮНЕСКО компенсує витрати тих, хто прийме ці купони для оплати рахунків у їхній власній національній валюті. Починаючи з 1949 р., спостерігалось незмінне зростання масштабів програми, і до 31 грудня 2000 р. держави-учасники отримали приблизно 406 млн дол. США [24, р. 1]. Такої трансформації набула ініціатива, яка починалася як інструмент відновлення, що давав змогу бібліотекам, які постраждали від війни, купувати необхідні матеріали [16, р. 138]. Купони виявилися ідеальною відповіддю на високі ціни на міжнародному книжковому ринку, обмежені післявоєнні бюджети, відсутність валюти, а також на реальну напруженість між країнами, що вже існувала і зростала. Вони сприяли не лише розповсюдженню документів, але й «відновленню культурних установ у спустошених війною країнах» [18, р. 6], а також подальшому розширенню міжнародного бібліотечного спілкування та співробітництва.

З метою налагодження міжнародної комунікації, що відповідало проголошеним під час Генеральної конференції ЮНЕСКО у 1947 р. завданням «першорядної важливості», у 1948 р. було організовано літню школу для бібліотекарів [19, р. 2]. Її головною темою, покликаною зробити наголос на кадрових та організаційних потребах країн, спустошених війною, були «публічні бібліотеки з особливим акцентом на їхні послуги в сфері народної освіти та сприянні міжнародному взаєморозумінню» [28, р. 1–2]. Проведення школи актуалізувалося і у контексті повоєнного відновлення: «Вона буде обмежена приблизно п'ятдесятьма учасниками, і перевага надаватиметься... учасникам з європейських країн, і особливо з тих, у

яких післявоєнна реконструкція освітніх, культурних та наукових установ найтерміновіша» [13, р. 139].

У літній школі, яка проходила з 2 до 28 вересня 1948 р. в Лондоні та Манчестері (Велика Британія), узяли участь 48 бібліотекарів з 20-ти країн: Австралії, Бельгії, Бразилії, Великої Британії, Гаїті, Греції, Данії, Індії, Італії, Канади, Китаю, Нідерландів, Норвегії, Південної Африки, Польщі, США, Туреччини, Угорщини, Франції, Швейцарії [28, р. 1]. Така різноманітність країн-учасниць відображала швидке розширення членського складу ЮНЕСКО в перші повоєнні роки і стала можливою завдяки тому, що школа, яка фінансувалася переважно ЮНЕСКО, не брала з учасників плату за навчання, проживання, харчування та інші витрати.

Школа стала форумом, на якому бібліотекарі змогли обговорити способи співпраці з метою подолання ідеологічних бар'єрів між країнами, які, на жаль, у майбутньому лише посилились, а не зменшились. Цей захід об'єднав професіоналів не лише з метою поширення ефективної тогочасної бібліотечної практики у різних країнах, а й з метою розвитку міжнародного співробітництва. Кожна група бібліотекарів представила звіт про становище бібліотек у їхній країні та розповіла про військові збитки і втрати, а також про сподівання й плани на майбутнє. Учасники Літньої школи високо оцінили можливість ознайомлення з досвідом британської системи публічних бібліотек, яка на той час справедливо вважалася найпередовішою у світі. Польські бібліотекарі писали: «Було повчально насамперед для бібліотекарів із спустошених війною країн, де ми маємо повністю реорганізувати бібліотеки, познайомитися з високо-розвиненою мережею англійських публічних бібліотек. Тому вибір Англії як місця проведення курсу був дуже вдалим» [13, р. 140].

Важливо, що на заняттях літньої школи, крім Великої Британії, були представники інших передових публічних бібліотечних систем того часу – США і Скандинавії. Керував школою норвезький бібліотекар А. Кілдал, який навчався і працював у США. Інструктори були також з Індії, Бельгії, Великої Британії та США.

Крім підвищення рівня професійної кваліфікації, ця школа яскраво продемонструвала перспективи відновлення та розвитку міжнародної бібліотечної співпраці, паралізованої у роки війни.

Вона стала вагомим внеском у розвиток особистих професійних бібліотечних контактів, які мали довгострокове практичне значення. Свідченням ефективності цього заходу став і той факт, що такі літні школи пройшли і у наступні роки. Кожна з них була присвячена окремій актуальній темі: літня школа 1950 р. у Швеції – навчанню дорослих, 1951 р. у Бразилії – розвитку публічних бібліотек у Південній Америці, та 1953 р. у Нігерії – бібліотекам Африки.

Великою популярністю впродовж багатьох наступних років користувалися рекомендації щодо організації різних напрямів роботи публічних бібліотек, підготовлені на основі матеріалів цих літніх шкіл [20, р. 538]. Світова бібліотечна спільнота активно обговорювала літні школи ЮНЕСКО переважно в позитивному ключі. Проведення першої школи у 1948 р. стало своєрідною пропагандистською кампанією з метою привернення уваги широкого загалу до важливості роботи публічних бібліотек до того, що публічна бібліотека може зробити для промоції освіти та розвитку міжнародної співпраці.

Слідом за літньою школою на виконання цього завдання було реалізовано ще один проєкт – Маніфест ЮНЕСКО про публічну бібліотеку. Прийнятий у 1949 р. Маніфест проголосив віру в публічну бібліотеку як один із основних соціальних інститутів, що сприяє поширенню освіти, культури та інформації і, впливаючи на погляди людей, підтримує зростання міжнародного порозуміння, встановлення миру і добробуту в усьому світі. Публічна бібліотека розглядалася як «продукт сучасної демократії та як практична демонстрація віри демократії у загальну освіту як безперервний процес упродовж усього життя людини» [22].

Головна ідея Маніфесту ЮНЕСКО – віра у публічну бібліотеку як ефективну силу у просуванні основних прав людини – насамперед прав, закріплених у Загальній декларації прав людини ООН 1948 р. Робота з розвитку публічних бібліотек розглядалася як засіб, за допомогою якого бібліотекарі могли сприяти реалізації цих прав та інтелектуальної свободи. Маніфест повинен був стимулювати відкриття нових бібліотек і підтримувати вже наявні [3].

Бенефіціарами цього документа, як і у попередніх проєктах ЮНЕСКО, насамперед були бібліотеки європейських країн, які

потребували відновлення після війни, а у 1950-х роках увага ЮНЕСКО вже зосередилася на країнах, що розвиваються [7]. Той факт, що найбільшу кількість примірників буклетів і листівок із текстом Маніфесту, надрукованих для поширення у всьому світі, ЮНЕСКО вирішила відправити до Польщі з урахуванням величезних масштабів розорення бібліотек унаслідок війни, є ще одним свідченням особливої уваги цієї організації до проблем відновлення бібліотек після війни [13, р. 144].

Повоєнне відновлення будівель бібліотек, як і питання бібліотечної архітектури загалом, нечасто є об'єктом як вітчизняних, так і зарубіжних бібліотекознавчих досліджень. У цьому контексті особливо цікаво ознайомитись із наявним досвідом. Після Другої світової війни питання фізичної реконструкції бібліотечних будівель стояло гостро у всіх постраждалих країнах. У ЮНЕСКО не було ні фінансування, ні необхідної інфраструктури, ні владних повноважень для відновлення пошкоджених чи зруйнованих бібліотечних будівель. Хоча, за словами М. Інтратор, «з цього правила було кілька винятків» [11, р. 250]. Так, ЮНЕСКО надала допомогу у поверненні до життя кількох бібліотек у Франції. Реалізація таких проєктів стала можливою саме у цій країні з багатьох причин. Зокрема, і завдяки тому, що Франція є «приймаючою стороною» для ЮНЕСКО – у Парижі розташовується штаб-квартира цієї організації. Частково тому реалізація проєктів з відбудови бібліотечних приміщень саме у Франції була відносно доступною і логістично керованою, потребувала мінімальних поїздок за умов відсутності віз чи інших бюрократичних дозволів, які часто ускладнювали роботу в інших державах, навіть тих, які були членами ЮНЕСКО.

У Франції найруйнівніші наслідки для бібліотек були у регіонах, на територіях яких відбувалися бої та сильні бомбардування під час визвольного наступу союзників на схід. Одним із таких регіонів була Нормандія.

У період післявоєнного відновлення Франції більшість обмежених ресурсів переважно спрямовували на відновлення паризьких бібліотек, тоді як у провінційних установах збитки, завдані війною, часто посилювалися ще й повоєнним запустінням. Одна з таких бібліотек була у Валоні – невеличкому містечку Нормандії на

північному заході Франції. Будівлю бібліотеки було сильно пошкоджено внаслідок кількох тижнів повітряних бомбардувань союзників, перш ніж місто було звільнено 20 червня 1944 р. Бібліотека Валоня, збудована в 1719 р., вважалася частиною культурної спадщини Франції і вміщувала на той момент найціннішу колекцію інкунабул у регіоні – близько 4 тис. прим.

Оскільки з 1945 р. майже весь Валонь був в руїнах, пріоритети відновлення зосередили на житлі, лікарнях, школах та інших життєво важливих об'єктах. Бібліотека ж перебувала у жахливому стані. Під час проведення національного опитування з оцінки збитків та потреб бібліотек представник французького Відділу пошкоджених бібліотек, який відвідав Валонь, наполегливо рекомендував знайти спосіб оперативно відновити та захистити цінну колекцію бібліотеки [21, р. 351].

Міська влада відремонтувала дах будинку, який уже майже повністю обвалився, і вставила вибиті вікна. Однак книги все ще залишалися розкиданими серед будівельних уламків. Бібліотека була непридатною для використання. Навіть найцінніші книги та рукописи, які під час війни були перенесені для зберігання на горище, через занедбаність та нестабільну екологічну обстановку занепали: «Ці книги не стали жертвами війни, але вони швидко стали повоєнними жертвами» [15, р. 17]. У Валоні не було можливості відновлювати установу і її функціонування. Така можливість з'явилася у 1950–1951 рр. завдяки проєкту, ініційованому ЮНЕСКО.

1950 р. у Валоні побував Д. Лефф – редактор одного з періодичних видань ЮНЕСКО “Impetus”. Ставши випадковим свідком занепаду бібліотеки, яка документувала унікальну історію та культуру невеликого містечка, що існувало з XI ст., він запропонував меру Валоня організувати за підтримки ЮНЕСКО залучення «міжнародної команди до реставрації для порятунку дорогоцінних книг» [15, р. 18]. У відповідь на оголошення, опубліковане в черговому номері “Impetus”, із закликом до «бібліотек, бібліотечних шкіл, асоціацій бібліотекарів та університетських факультетів класичної літератури виявити зацікавленість у такому заході» [15, р. 19], відгукнулися студенти із Скандинавії. З урахуванням того, що більша частина міста була зрівняна із землею під час та після висадки

союзників та їх просування на схід, і повоєнний Валонь гостро потребував житла, студенти приїхали не лише з інструментами та матеріалами для ремонту бібліотеки та роботи з фондами, а й з кемпінговим спорядженням для проживання. До реалізації ідеї Д. Леффа також долучилися представники кількох підрозділів ЮНЕСКО [12, р. 134–135].

Так, впродовж одного місяця влітку 1950 р. та трьох місяців влітку 1951 р. в бібліотеці Валоня працювали приблизно 50 студентів. Разом з групами професійних бібліотекарів та реставраторів книг, переважно з Данії та Швеції, під керівництвом М. Ніколе та Р. Бруна – реставраторів з Королівської бібліотеки Данії, вони здійснили «рятувальну експедицію, яка в черговий раз олюднила книги» [12, р. 134].

Проект мав успіх. Пообіцявши працювати впродовж багатьох годин у далеко не ідеальних умовах усередині пошкодженої бібліотеки, студенти натомість отримали можливість приїхати до Франції на час літніх канікул. Вони мали доступ до цінних видань, які в деяких випадках мали відношення до їхніх академічних інтересів. У процесі роботи студенти також вивчали методи консервації книг та рукописів під керівництвом кваліфікованих скандинавських спеціалістів.

«Бюлетень ЮНЕСКО для бібліотек» описав роботу міжнародної команди у Валоні як один із «декількох разуче ефективних проєктів, організованих ЮНЕСКО, при фінансуванні, наданому різними державами-членами (Норвегія, Данія, Швеція, Велика Британія), щоб допомогти у відновленні пошкоджених війною бібліотек у Франції» [26, р. 279]. Крім Валоню, аналогічні проєкти реконструкції бібліотек під керівництвом ЮНЕСКО були реалізовані і в інших містах Франції – у Дуе, Страсбурзі та Дюнкерку [11, р. 256]. Ці проєкти здійснювалися у період, коли програма Відділу бібліотек з реконструкції та відновлення бібліотек наближалася до завершення. На жаль, за межами Франції ЮНЕСКО більше не здійснила жодного такого проєкту, спрямованого виключно на фізичну реконструкцію бібліотек.

Висновки. Друга світова війна мала величезні руйнівні наслідки для бібліотек у багатьох країнах. Відразу після війни більшість

ініціатив були спрямовані на відновлення бібліотек та бібліотечних фондів у Європі та Азії. Діяльність Відділу бібліотек ЮНЕСКО була спрямована на досягнення таких основних завдань: усунути обмеження на вільне переміщення публікацій та інформації через кордони; полегшити глобальне поширення видань, тиражі яких у роки війни істотно зменшилися; створити форуми, за допомогою яких бібліотекарі могли б співпрацювати для промоції культури, знань та взаєморозуміння, незважаючи на розбіжності між країнами та різними політичними системами.

Основним рішенням ЮНЕСКО щодо поповнення фондів бібліотек було розробити способи обміну примірниками для бібліотек, а також зробити книжки доступнішими. Той факт, що війна паралізувала або зруйнувала мережі, які існували раніше, створив унікальну можливість для переосмислення, поліпшення і розширення довоєнних систем, створивши умови для розвитку нових, на які бібліотеки в різних країнах світу покладаються і дотепер.

Проекти ЮНЕСКО з повоєнного відновлення бібліотек повністю спиралися на ефективне міжнародне співробітництво – обмін кадрами та їхнім досвідом, науковими знаннями та освітніми практиками. Вони сприяли подальшому розвитку «прямих контактів ЮНЕСКО з бібліотекарями у багатьох країнах, що стало основою постійної роботи» [26, р. 279] впродовж наступних десятиліть. Колективні зусилля світової спільноти щодо опору руйнуванню культурної та інтелектуальної спадщини, втілені у повоєнних ініціативах ЮНЕСКО, є наочним уроком для сучасного повоєнного управління стихійними лихами, оскільки вони демонструють досвід успішних довоєнних практик, сприяючи їхньому розвитку на якісно новому рівні.

Список бібліографічних посилань

1. Дмитро Шеренговський: Виклики післявоєнного відновлення: що потрібно врахувати Україні. Позиційна записка. *Центр Дністрянського*. 21.04.2022. URL: <https://dc.org.ua/news/dmitro-serengovskij-vikliki-pislavoennogo-vidnovlenna-so-potribno-vrahuvati-ukraini-pozicijna-zapiska> (дата звернення: 10.01.2025).

2. Онищенко О. С. Бібліотечний фонд України в контексті Другої світової війни та її наслідків. *Державна архівна служба України*. Востаннє змінено: 12.01.2016. URL: <https://old.archives.gov.ua/Archives/Publication/Onischenko.php> (дата звернення: 10.01.2025).

3. Прокопенко Л. Життєдайна сила освіти, культури, інклюзії та інформації: Маніфест ІФЛА/ЮНЕСКО про публічну бібліотеку (1949, 1972, 1994, 2022). *Бібл. вісн.* 2022. № 3. С. 3–22. <https://doi.org/10.15407/bv2022.03.003>

4. Carter E. UNESCO's Library Programs and work. *The Library Quarterly*. 1948. Vol. 18, no. 4. Pp. 235-244.

5. Danilewicz M. The post-war problems of continental libraries. *Journal of Documentation*. 1945. Vol. 1, no. 2. Pp. 81-92. <https://doi.org/10.1108/eb026067>

6. Evaluation of the UNESCO Coupons Programme / UNESCO. 2008. IOS/EVS/PI/95. 21 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000162678>

7. Hassner K. The Model Library Project – a way to implement the UNESCO Public Library Manifesto. *IFLA Journal*. 1999. Vol. 25, no. 3. Pp. 143-147. <https://doi.org/10.1177/034003529902500303>

8. Hastings M. It's not just Ukraine and Gaza: War is on the rise everywhere. *Bloomberg*. Publ. on: 10.12.2023. URL: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2023-12-10/it-s-not-just-ukraine-and-gaza-war-is-on-the-rise-everywhere>

9. Hoeven H. van der, Albada J. van. Memory of the world: lost memory: libraries and archives destroyed in the twentieth century / General Information Programme and UNISIST, UNESCO on behalf of IFLA. Paris, 1996. 70 p. CII-96/WS/1. URL: <http://mow.arquivonacional.gov.br/images/pdf/Lost-Memory---Libraries-and-Archives-destroyed-in-the-20th-Century---1996.pdf>

10. Hughes T. A. & Royde-Smith J. G. World War II, 1935-1945. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/World-War-II>

11. Intrator M. Books across borders: UNESCO and the politics of postwar cultural reconstruction, 1945-1951. London, 2019. 295 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-15816-3>

12. Intrator M. UNESCO in France, France in UNESCO, and the role of libraries and books in postwar cultural reconstruction, 1945-1951.

Journal of the Western Society for French History. 2012. Vol. 40. Pp. 124-137. URL: <http://hdl.handle.net/2027/spo.0642292.0040.011>

13. Intrator M. UNESCO, reconstruction, and pursuing peace through a “library-minded” world, 1945-1950. *A history of UNESCO: global actions and impacts* / ed. by P. Duedahl. London: Palgrave Macmillan, 2016. Pp. 131-150. https://doi.org/10.1007/978-1-137-58120-4_7

14. Jabareen Y. Conceptualizing “post-conflict reconstruction” and “ongoing conflict reconstruction” of failed states. *International Journal of Politics, Culture, and Society*. 2013. Vol. 26, no. 2. Pp. 107-125. <https://doi.org/10.1007/s10767-012-9118-3>

15. Leff D. Tales of three cities in Normandy, Part I: Buried Treasure awaits discovery in abandoned library of bombed Valognes. *Impetus: A monthly review of reconstruction in education, science and culture*. 1950. Vol. IV, iss. 5. Pp. 17-19.

16. Maurel Ch. Histoire de l'UNESCO: Les trente premières années, 1945–1974. Paris: L'Harmattan, 2010. 310 p.

17. McColvin L. R. Plans in the Dominions. *Library Association Record*. 1945. Vol. 47, no. 5 (May). P. 87.

18. New book currency now in circulation. *UNESCO Courier*. 1948-1949. Vol. I, no. 11-12 (December 1948–January 1949). P. 6.

19. News and Information. *UNESCO Bulletin for Libraries*. 1948. Vol. II, no. 1 (January). P. 2.

20. Petersen E. N. UNESCO and public libraries. *Library Trends*. 1953. Vol. 1, no. 4, April (Current trends in public libraries / ed. Herbert Goldhor). Pp. 531-542.

21. Poulain M. Livres pillés, lectures surveillées: les bibliothèques françaises sous l'Occupation. Paris: Gallimard, 2008. 592 p.

22. The Public library: a living force for popular education / UNESCO. Paris, 1949 [16 May]. 3 p. URL: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/public-libraries/documents/unesco-publiclibrary-manifesto-1949.pdf>

23. UNESCO Bulletin for Libraries. *UNESCO Bulletin for Libraries*. 1947. Vol. I, no. 1 (April). P. 2.

24. UNESCO Coupons Programme (facility to assist Member States in acquiring the educational and scientific material necessary for

technological development) / UNESCO. Paris, 2001. 31 C/33+CORR. 8 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000123406>

25. UNESCO's Book Coupons. *Physics Today*. 1951. Vol. 4, no. 3 (March). P. 30.

26. UNESCO's Library Field Missions and Fellowships. *UNESCO Bulletin for Libraries*. 1956. Vol. X, no. 11-12 (November–December). Pp. 279-284.

27. Uppsala Conflict Data Program. Department of Peace and Conflict Research. 2022. URL: <https://ucdp.uu.se>

28. The Work of the Libraries Division of UNESCO, 1948: UNESCO/LBA International Summer School for Librarians, Manchester and London. Paris, 17 Sept. 1948. LBA/CONF.2/6. 8 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147429>

References

1. Dmytro Sherenhovskiy: Vyklyky pisliavoiennoho vidnovlennia: shcho potribno vrakhuvaty Ukraini. Pozytsiina zapyska [Dmytro Sherenhovskiy: The challenges of the post-war reconstruction: what Ukraine has to consider. Position paper]. (2022, April 21). *Tsentri Dnistrianskoho – Dnistrianskyi's Center* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://dc.org.ua/news/dmitro-serengovskij-viklyki-pislavoennogo-vidnovlenna-so-potribno-vrahuvati-ukraini-pozicijna-zapyska> (Last accessed: 10.02.2025).

2. Onyshchenko, O. S. (2016). Bibliotechnyi fond Ukrainy v konteksti Druhoi svitovoi viiny ta yii naslidkiv [The Library collection of Ukraine in the context of World War II and Its consequences]. *Derzhavna arkhivna sluzhba Ukrainy – State Archival Service of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://old.archives.gov.ua/Archives/Publication/Onischenko.php> (Last accessed: 10.01.2025).

3. Prokopenko, L. (2022). Zhyttiedaina syla osvity, kultury, inkluzii ta informatsii: Manifest IFLA/IuNESKO pro publichnu biblioteku (1949, 1972, 1994, 2022) [A living force for education, culture, inclusion and information: IFLA/UNESCO public library manifestos (1949, 1972, 1994, 2022)]. *Bibliotechnyi Visn – Library Journal*, 3, 3-22 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10/15407/bv2022.03.003>

4. Carter, E. (1948). UNESCO's Library Programs and Work. *The Library Quarterly*, 18 (4), 235-244.

5. Danilewich, M. (1945). The post-war problems of continental libraries. *Journal of Documentation*, 1(2), 81-92. <https://doi.org/10.1108/eb026067>

6. UNESCO. (2008). Evaluation of the UNESCO Coupons Programme. IOS/EVS/PI/95. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000162678> (Last accessed: 10.02.2025).

7. Hassner, K. (1999). The Model Library Project – a way to implement the UNESCO Public Library Manifesto. *IFLA Journal*, 25(3), 143-147. <https://doi.org/10.1177/034003529902500303>

8. Hastings, M. (2023, December 12). It's not just Ukraine and Gaza: War is on the rise everywhere. *Bloomberg*. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2023-12-10/it-s-not-just-ukraine-and-gaza-war-is-on-the-rise-everywhere> (Last accessed: 10.02.2025).

9. Hoeven, H. van der, Albada, J. van. (1996). Memory of the world : lost memory: libraries and archives destroyed in the twentieth century. Paris, France. CII-96/WS/1. Retrieved from <http://mow.arquivonacional.gov.br/images/pdf/Lost-Memory---Libraries-and-Archives-destroyed-in-the-20th-Century---1996.pdf> (Last accessed: 10.02.2025).

10. Hughes, T. A., Royde-Smith, J. G. *World War II. Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/event/World-War-II> (Last accessed: 10.02.2025).

11. Intrator, M. (2019). Books across borders: UNESCO and the politics of postwar cultural reconstruction, 1945-1951. London, UK. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-15816-3>

12. Intrator, M. (2012). UNESCO in France, France in UNESCO, and the role of libraries and books in postwar cultural reconstruction, 1945-1951. *Journal of the Western Society for French History*, 40, 124-137. Retrieved from <http://hdl.handle.net/2027/spo.0642292.0040.011> (Last accessed: 10.02.2025).

13. Intrator, M. (2016). UNESCO, reconstruction, and pursuing peace through a “library-minded” world, 1945-1950. In Duedahl P. (Ed.). *A history of UNESCO: global actions and impacts* (pp. 131-150). London, UK: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-137-58120-4_7

14. Jabareen, Y. (2013). Conceptualizing “post-conflict reconstruction”

and “ongoing conflict reconstruction” of failed states. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 26(2), 107-125. <https://doi.org/10.1007/s10767-012-9118-3>

15. Leff, D. (1950). Tales of three cities in Normandy, Part I: Buried Treasure awaits discovery in abandoned library of bombed Valognes. *Impetus: A monthly review of reconstruction in education, science and culture*, IV(5), 17-19.

16. Maurel, Ch. (2010). Histoire de l'UNESCO: Les trente premières années, 1945-1974. Paris, France [in French].

17. McColvin, L. R. (1945). Plans in the Dominions. *Library Association Record*, 47(5), 87.

18. New book currency now in circulation. (1948-1949). *UNESCO Courier*, I(11-12), 6.

19. News and Information. (1948). *UNESCO Bulletin for Libraries*, II(1), 2.

20. Petersen, E. N. (1953). UNESCO and public libraries. *Library Trends*, I(4), 531-542.

21. Poulain, M. (2008). Livres pillés, lectures surveillées: les bibliothèques françaises sous l'Occupation [Looted books, supervised reading: French libraries under the Occupation]. Paris, France [in French].

22. The Public library: a living force for popular education. (1949, May 16). Paris, France. Retrieved from <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/public-libraries/documents/unesco-publiclibrary-manifesto-1949.pdf> (Last accessed: 10.02.2025).

23. UNESCO Bulletin for Libraries. (1947). *UNESCO Bulletin for Libraries*, I(1), 2.

24. UNESCO. (2001). UNESCO Coupons Programme (facility to assist Member States in acquiring the educational and scientific material necessary for technological development). Paris, France. 31 C/33+CORR. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000123406> (Last accessed: 10.02.2025).

25. UNESCO's Book Coupons. (1951). *Physics Today*, 4(3). P. 30.

26. UNESCO's Library Field Missions and Fellowships. (1956). *UNESCO Bulletin for Libraries*, X(11-12). Pp. 279-284.

27. Uppsala Conflict Data Program. Department of Peace and Conflict

Research. (2022). Retrieved from <https://ucdp.uu.se> (Last accessed: 10.02.2025).

28. LBA. (1948, September 17). The Work of the Libraries Division of UNESCO, 1948: UNESCO/LBA International Summer School for Librarians, Manchester and London. Paris. LBA/CONF.2/6. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147429> (Last accessed: 10.02.2025).

Стаття надійшла до редакції 25.02.2025.

Liliia Prokopenko,

PhD (History), Associate Professor, Chief Librarian,

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine

1 Hrushevsky St., Kyiv 01001, Ukraine

e-mail: prokopenko888888@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0531-6111>

**UNESCO's International Initiatives on Revival of Libraries
after World War II**

The purpose of the article is to study the content of UNESCO's international initiatives for the post-war revival of libraries, implemented after the World War II, to determine their contribution to the development of librarianship and support of society after the war. *The research methods* are based on the general scientific principles of historicism, integrity, objectivity, continuity, systemic, interdisciplinary and informational approaches. The purpose was achieved through system of general scientific and special methods: theoretical (analysis, synthesis, abstraction, explanation, generalization), empirical (description, comparison, observation), historical-comparative, problem-chronological, identification and analysis of sources and others. *Scientific novelty*. The content and implementation of UNESCO's international initiatives for the post-war revival of libraries, implemented after the World War II, are studied, their contribution to the development of librarianship and support of society after the war is determined. *Conclusions*. After the World War II, which had enormous destructive consequences in many countries, most initiatives were aimed at the restoration of libraries in Europe and Asia. UNESCO's international initiatives for post-war library reconstruction were focused on achieving the following key objectives: to remove restrictions on the free movement of publications and information across borders; to facilitate the global distribution of publications whose circulations had been significantly reduced during the war; and to create forums through which librarians could collaborate to promote

culture and knowledge. The collective efforts of the world community to resist the destruction of cultural and intellectual heritage, embodied in UNESCO's post-war initiatives, offer an object lesson for modern post-war disaster management and demonstrate how the rethinking, improvement, and expansion of pre-war systems created the conditions for the development of new ones, which libraries around the world still rely on.

Keywords: history of librarianship abroad, libraries and war, libraries after World War II, post-war library restoration, UNESCO's Division of Libraries, international library cooperation.